

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ

Кримінальне судочинство – особлива сфера діяльності держави, значення якої важко переоцінити. Проте кримінально-правовий конфлікт далеко не завжди вимагає втручання держави і в низці випадків може бути врегульований за допомогою медіації, без застосування кримінального покарання.

Зазначеній проблемі присвятили свої наукові праці зарубіжні й українські вчені [Див.: 3; 6; 7; 9;10].

Медіація – специфічний вид примирливої процедури, що провадиться медіатором. Її метою є складання сторонами взаємоприйнятної угоди про умови примирення й порядок виконання взятих на себе зобов'язань. Обвинувачений зобов'язується добровільно й у встановлені сторонами строки виконати певні дії, щоб, так би мовити, загладити нанесену шкоду. Жодних формальних вимог і розпоряджень щодо цих дій не існує. Наприклад, в одній ситуації обвинувачений може принести просто

вибачення, а в іншій – ще й матеріально відшкодувати шкоду. Вимоги потерпілого теж мають бути справедливими й розумними. Медіація дозволяє погоджувати інтереси, відійти від одностороннього диктату умов, пропонує цивілізований вихід з конфлікту.

Спроби залучити в суперечку третю особу, щоб досягти прийняттого її вирішення, не нові. Як модель розв'язання конфлікту медіація має багату історичну традицію. Подібну практику мали стародавні іудеї, відома вона була і в Африці, Японії й Китаї, де стратегію медіації застосовують упродовж тривалого часу для впорядкування соціальних відносин. Ще в античній Греції конфлікти між містами-державами регламентувалися за посередництва третіх осіб. У багатьох африканських племенах і зараз, у наші дні зберігся інститут народних зборів, де суперечки вирішуються за допомогою персони, якій довіряють [10, с.29].

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

У практиці мирного врегулювання міжкультурних конфліктів у сфері міжнародної дипломатії (наприклад, за участю Організації з безпеки й кооперації Європи, ООН) медіацію використовують уже давно, навіть якщо застосовувані методи й називаються інакше. В економіці, в сім'ї, на робочих місцях, в організаціях, професійних групах, общинах тощо оперують різноманітними стратегіями регулювання конфліктів, які за своєю суттю медіативні, хоча так і не називаються, а позначаються, приміром, як «техніка переговорів».

Новим у медіації є послідовне застосування спеціальної техніки й те, що треті особи (посередники) піклуються виключно про методи й коректність під час залагоджування конфлікту, чим забезпечують можливість конфліктуючим сторонам дискутувати в прийнятній формі і знаходити вихід, що задовольняє всіх його учасників. Новою є і розстановка акцентів при вирішенні суперечок. Емоційні й комунікативні прояви враховуються, але опрацьовуються не явно, а так, щоб не заважати досягненню угоди. Відповідальність за діловий зміст у розв'язанні конфлікту повністю несуть його сторони. Як правило, медіація проходить у довірчій обстановці, суть переговорів не розголошується. Власне, інновацією є

той факт, що посередницька й регулююча функції стають професійними [11, с.94].

Розвиток суспільства, орієнтований на приватні індивідуальні права, робить усе більш уразливими колишні соціальні зв'язки взаємної підтримки й контролю, як і посередництво в ситуації порушень цих зв'язків. Реалії життя викликали виникнення нових форм, які допомогли індивідуальним інтересам, правам і зусиллям залишатися соціально прийнятними й готовими до взаємних контактів. Порушення відносин, відхилення в поведінці, вчинки, що не відповідають нормам моралі, вимагають іншої реакції суспільства, ніж просто засудження й покарання, спрямованих на автономію особи. Таке вирішення конфліктів у нашій правовій системі стало в багатьох смислах не ефективним, а часом і руйнівним [13, с.17].

Розширення приватних засад кримінального судочинства стосовно реалізації ідеї компромісу боротьби зі злочинністю викликало введення інституту примирення сторін як альтернативний захід арсеналу репресивних засобів впливу на винну особу. Зрозуміло, що такого роду акція була продиктована й необхідністю інкорпорації в кримінально-правову систему елементів реституції й досяг-

нення мети кримінальної юстиції по деяких категоріях кримінальних справ іншим шляхом – поза схемою, що склалася: кримінальний процес – вирок і покарання – виконання вироку [12, с.78].

Альтернативний підхід до правосуддя засновується на універсальних принципах. Його основна мета – відновлювати, наголошувати на потребах і виникаючих зобов'язаннях. У центрі уваги – потреби й права потерпілих. Правопорушників заохочують до осмислення того, якої шкоди вони завдали, їх спонукають взяти відповідальність за неї. Відновним правосуддям передбачено сприяння ресоціалізації як окремого індивіда, так і цілої спільноти [5, с.40].

Відповідно до Рамкового рішення Ради ЄС «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. медіація в кримінальних справах – це пошуки до або під час кримінального процесу взаємоприйняттого рішення, угоди між потерпілим і правопорушником за посередництва компетентної особи-медіатора.

Рекомендація № R(99) 19, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 15 вересня 1999 р., закликала держави – члени Ради Європи (членом якої є й Україна) сприяти розвитку й проведенню в життя програм посередництва

між потерпілим і правопорушником як загальнодоступної послуги. Крім того, згідно з названим Рамковим рішенням усі країни ЄС в обов'язковому порядку повинні прийняти закони, які забезпечували б запровадження посередництва в кримінальних справах до 22 березня 2006 р.

Вважаємо, що для успішного втілення в український кримінальний процес медіації конче потрібно її законодавча регламентація. На жаль, законодавець поки що не вирішує цього назрілого питання.

З нашого погляду, немає сенсу застосовувати часткове регулювання медіації тільки до окремих видів судочинства. Ця процедура примирення, як нова технологія вирішення правових суперечок, може бути з успіхом використана і в арбітражному, і в цивільному, і в кримінальному судочинстві. Кожного разу, коли розглядаються справи по справах, що зачіпають інтереси конкретних осіб, вона може мати місце. Ось чому існує нагальна потреба в єдиному для всіх правових спорів законі про медіацію, який визначив би загальні принципи і правила цієї процедури, врегулював її організаційні й процедурні питання, порядок та умови їх інтеграції в чинне судочинство. Але залежно від тяжкості злочину і наслідків, що настали, повинні бути законо-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

давчо встановлені особливості й межі використання медіації, тому умови її застосування по конкретних справах, межі допустимості в тому чи іншому виді судочинства мають бути визначені й у відповідному процесуальному законодавстві.

Можливий також інший шлях додаткової правової регламентації цієї процедури примирення й надання їй офіційного статусу. Медіації за своєю природою належить бути поза офіційним процесом. У процесуальному законодавстві має бути передбачено правовий механізм припинення офіційного провадження у справі, щоб сторони могли звернутися до медіатора і спробувати вирішити справу шляхом примиренням. Якщо угода досягнута, слідчий, дізнавач або суд зможуть своєчасно закрити справу. Якщо сторони не змогли дійти консенсусу, провадження у справі може бути відновлене і продовжене у звичайному порядку. Але щоб у сторін була можливість провести процес медіації, необхідні відповідні служби примирення [4, с.79, 80].

Питання про юридичне регулювання інституту примирення вельми не просте. У КПК України закриття кримінальної справи за примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим можливе щодо злочинів невеликої

тяжкості (ст. 7¹ КПК України). Але тут не сказано про саму процедуру медіації. У Кримінальному кодексі звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням сторін (ст.46 КК України) теж можливе стосовно злочинів невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості для особи, яка вперше вчинила злочин, загладила шкоду, заподіяну потерпілому. Тут відразу ж виникає багато запитань. Хто регулюватиме сам процес примирення й компенсацію жертві за завданий збиток? Які існують його форми, приміром, у випадку з неповнолітнім правопорушником, який не має роботи? Як бути в разі згоди правопорушника, але незгоди жертви (наприклад, якщо жертві просто ніхто не пояснив, що відшкодування шкоди для неї вигідніше, ніж кримінальне покарання)? Як сторони домовляються? Чи відбувається те справжнє примирення, що становить основу медіації чи просто в наявності банальний торг між потерпілим та обвинуваченим?

Однією з проблем, що виникають у зв'язку із запровадженням інституту примирення в кримінальному процесі є те, що сама процедура медіації у зв'язку з її ініціюванням повинна бути врегульована. За ст. 7¹ КПК України закриття кримінальної

справи наступає після примирення й відшкодування збитку. Але якщо процес взаємопорозуміння почався і загладжувannya шкоди вимагає певного часу, то мають бути відрегульовані і юридичні умови реалізації процедури примирення в рамках кримінального процесу (приміром, зупинення досудового слідства у зв'язку з початком примирливого процесу на період складання договору про примирення, а також його відновлення в разі невиконання умов останнього) [8, с.10, 11].

У цілому ж розвиток інституту примирення, що спирається на механізми звичаєвого права (договір жертви і правопорушника, посередництво громадськості, адресне відшкодування збитку) повинно забезпечити нижченаведені переваги й вигоди:

1) прокурори і слідчі не тільки встановлять правильність, чіткість порядку застосування статей КПК України, що забезпечують можливість примирення, а й отримають новий спосіб впливу на правопорушників (у виді покладання персональної відповідальності відповідно до примирливого договору). Цей спосіб особливо є цінним у випадках, коли покарання у виді позбавлення волі не є доцільним, а безкарність – шкідлива або неможлива;

2) систематичне застосування процедур примирення дозволить скоротити витрати Державного бюджету на кримінальне переслідування по мало-значних справах. Крім того, закриття справи дозволить не провадити самого судового розгляду;

3) щодо частини кримінальних справ буде введено в дію додатковий механізм адресного відшкодування шкоди потерпілому;

4) буде досягнуто розвантаження суду від ведіння багатьох малозначних справ і часткове розвантаження слідчих;

5) процедура примирення поверне активну роль потерпілому і правопорушникові у вирішенні конфлікту. Для потерпілого вона дозволить відшкодувати збиток і якщо не пробачити, то досягти усвідомлення справедливості, а для правопорушника зустріч з потерпілим має викликати покаяння, бажання загладити свою вину й отримати можливість повернутися в нормальні суспільні відносини;

6) даний інститут дозволить (за необхідності) отримати правопорушникам соціальну і психологічну реабілітацію за рахунок направлення їх у різного роду соціальні і психологічні служби чи під нагляд громадськості за ними в цей період. Особливо важлива своєчасна

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

реабілітація неповнолітніх;

7) громадяни, які беруть участь у примиренні, освоюють дуже актуальну на сьогодні цивілізовану форму виходу з конфліктів [Див.: 12, с.134-136; 4, с.82].

Проблема регламентації використання в кримінальному процесі медіації виявляється залежною від вирішення низки складних питань: а) хто і яким чином міг би ініціювати початок примирливого процесу? б) який повинен бути статус медіаційної угоди? в) яка роль слідчого і прокурора у примиренні? г) яке співвідношення статей медіаційної угоди зі змістом примусових заходів виховного характеру, що призначаються судом відповідно до ст. 9 КПК України? д) яка роль представника потерпілого і які можливості його участі в примиренні?

На жаль, умови й чинники успішного розв'язання конфлікту між потерпілим та особою, яка вчинила злочин, має здебільшого психологічний характер, оскільки вони відображають специфічність поведінки і взаємодії учасників. Саме тому припинення конфліктної взаємодії є першою й очевидною умовою початку вирішення будь-якої правової суперечки. У зв'язку з цим пошук загальних або близьких за змістом точок зіткнення в спільних цілях та інтересах учасників є

двостороннім процесом і припускає аналіз власних цілей та інтересів як однієї, так і другої сторони [2, с.24-26].

Оскільки при вирішенні правового конфлікту, як правило, зберігається стійке негативне ставлення однієї сторони до другої, що виражається в негативній думці про особу, яка вчинила злочин, і в таких же емоціях стосовно неї, то в пом'якшенні цих взаємовідносин (що позитивно впливає на результативність завершення конфлікту) обов'язково має брати участь третя сторона, якою виступає медіатор.

Звичайно ж, процедуру медіації не слід ототожнювати із психологічним консультуванням, керівництвом і не можна розглядати як замітник системи правосуддя й відбування покарання в місцях позбавлення волі чи психотерапію, навіювання розв'язання проблеми зовні як панацею від злочинності [14, с.167-169].

По суті, медіація є добровільними переговорами між потерпілим і правопорушником у присутності нейтральної фігури – медіатора (посередника) з метою прийняття угоди по відшкодуванню заподіяного збитку. Вона провадиться лише за наявності згоди обох сторін.

У цьому ракурсі інститут медіації, будучи компромісним інструментом у вирішенні правової проблеми, попереджує мож-

ливій конфліктній ситуації з потерпілим і державою після звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінального переслідування, і служить як би профілактичним заходом. У свою чергу, позитивна спроба правопорушника добровільно загладити заподіяну потерпілому шкоду, як результат успішного проведення медіації, підсилює аспект реституції кримінально-правового регулювання відносин, а відновлення прав та інтересів потерпілого вже на початковому етапі досудового розслідування зменшує ризик невчасного виконання або взагалі невиконання судових рішень по цивільних позовах [9, с.23].

Використання медіації в досудовому й судовому провадженні по кримінальних справах як комплексного, альтернативного способу превалює традиційними методами кримінального судочинства. Цей процес дозволить, перш за все стимулювати правоохоронну активність потерпілого, особи, яка вчинила злочин, та інших заінтересованих осіб. Інакше кажучи, інститут примирення може актуалізувати роль людини й суспільства в запобіганні злочинам, в реагуванні на них, а також у вирішенні конфліктів, що виникають через правопорушення, й обрати більш конструктивні й менш репресивні заходи кримінально-право-

вого впливу [12, с.180].

Можливості медіації при цьому не обмежуються лише примиренням сторін. Будучи змістовним аспектом низки правових інститутів, вона в буквальному розумінні здатна: а) допомогти правопорушникові при дійовому каятті укласти угоду з державою; б) засудженому при умовно-достроковому звільненні й заміні покарання м'яким – надати психологічну допомогу в коригуванні й формуванні його законослухняної поведінки; в) суду при умовному засудженні злочинця перед ухвалою вироку – переконатися в наявності псевдо- або реальних підстав для визнання покарання умовним [4, с.80].

У той же час перспектива законодавчого закріплення інституту медіації залежить від подолання низки вагомих труднощів організаційного плану. Зокрема, його правова регламентація примирення сторін важко піддається розумному осмисленню без розробки необхідних програм, створення центрів медіації, що відповідають за підготовку кандидатів у медіатори, поширення знань про примирення серед пересічних громадян. Крім того, належне забезпечення дієздатного стану медіаційної процедури, як невід'ємна умова ефективності її втілення в життя, потребує відповідного фінансування.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Список літератури: 1. *Айртсен И.* Деятельность в области восстановительного правосудия в Европе // Вестн. восстановительной юстиции. – 2000. – Вып.3. – С. 3-9. 2. *Брейтуэйл Дж.* Преступление, стыд и воссоединение. – М.: Проспект, 2002. – 45 с. 3. *Воскобитова Л.А.* Правовое регулирование процедуры примирения в уголовном судопроизводстве // Гос-во и право на рубеже веков. Криминология. Уголовное право. Судебное право. – М., 2001. – С. 203-205. 4. *Головка Л.В.* Новые основания освобождения от уголовной ответственности и проблемы их процессуального применения // Гос-во и право. – 1997. – №8. – С. 77-83. 5. *Ємельянова І.І.* Роль відновного правосуддя в концепції ювенальної юстиції // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 4. – С. 40-43. 6. *Землянська В.В.* Запровадження відновних підходів: зміна погляду на кримінальне судочинство // Право України. – 2003. – № 10. – С. 154-156. 7. *Зер Х.* Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание. – М.: Центр «Судебно-правовая реформа», 1998. – 224 с. 8. *Карнозова Л., Максудов Р., Флямер М.* Восстановительное правосудие : идеи и перспективы для России // Рос. юстиция. – 2000. – №11. – С. 7-12. 9. *Максудов Р.Р., Флямер М.Г., Грасенкова А.К.* Институт примирения в уголовном процессе: необходимость и условия развития // Правозащитник. – 2000. – № 2. – С. 18-23. 10. *Маляренко В.Т., Войтюк І.А.* Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 1-2. – С. 17-34. 11. *Парфіло О.А.* Передумови появи інституту компромісу в сучасному кримінальному процесі України // Українська державність: становлення, досвід, проблеми: Зб. наук. ст. (за матер. XII Харків. політолог. читань). – Х., 2001. – С. 133-136. 12. *Петрухин И.Л.* Восстановительное правосудие. – М.: Проспект, 2003. – 196 с. 13. *Флямер М.* Уголовно-правовое посредничество как способ примирения сторон // Рос. юстиция. – 2003. – №9. – С. 16-18. 14. *Черепухин А.В.* Система альтернативного разрешения конфликтов: Учеб.-метод. пособ. для высш. учеб. завед. – Харьков: Торнадо, 2001. – 208 с.

Надійшла до редакції 16.12.2008 р.